

SFERELE DE FUNCȚIONARE A EXPRESIILOR LATINEȘTI NOU-FORMATE ÎN LIMBILE MODERNE

Elena VARZARI

Expresiile latinești dispun în limbile moderne de numeroase posibilități de variere. Materialul factual demonstrează că datorită caracterului apreciativ și general-metaforic, ele sunt supuse astăzi unor modificări creative ce servesc nu doar rațiunilor expresive, ci și activităților de cunoaștere, devenind instrumente necesare pentru fixarea unor realități, procese sau noțiuni noi. Unele dintre aceste unități nou-formate se stabilizează și devin o sursă de completare a lexicului terminologic. Ilustrative în acest sens sunt expresiile formate cu lexemul latinesc *homo* (om) – concept fundamental pentru epoca antică ce a influențat și viziunile actuale despre om.

Cea mai cunoscută dintr-o serie de expresii latinești încetățenite în practica discursivă este *homo sapiens*, invarianta unui subsistem terminologic funcțional în științele naturale. Doctrina despre omul

rațional (*homo sapiens*) este un merit al filosofilor greci, de la care a fost preluat și preceptul că descrierea unei persoane trebuie să înceapă cu descoperirea sufletului acesteia. Deși termenul de *homo sapiens* a apărut în sec. XVIII în științele naturale (botanistul și zoologul suedez Carl Linné îl folosește în 1758 pentru a stabili poziția speciei umane în regnul animal), de la antici vine ideea că datorită rațiunii omul poate distinge binele de rău și aceasta îl deosebește de animale; el poate astfel conștientiza și aprecia propria existență și apariția universului. La ora actuală, în baza lexemului „homo”, pentru taxonomia hominidelor a fost creat un număr impunător, de altfel încă discutabil, de termeni (*Homo – habilis, rudolfensis, georgicus, ergaster, erectus, cepranensis, antecessor, neanderthalensis*), folosiți de antropologi, arheologi, zoologi la descrierea culturii materiale, a trăsăturilor anatomice, a filogeniei umane. Aceste unități, stabile sintactic și semantic, dispun și de trăsăturile categoriale ale termenului, și de cele ale frazeologismului, fiind create în urma unor transferuri metonimice sau a desemnării eponimice.

Modelul frazeologic care a generat o structură logico-semantică atât de productivă s-a format în Antichitate și s-a consolidat în Renaștere. Astfel, la Cicero („In Verrem”, III) atestăm expresia *homo luteus* („Om din lut”), cu sensul de om mizerabil, făcându-se aluzie la crearea omului din argilă; la Seneca („Epistulae” XLIV) apare expresia *homo novus* („Om nou”), sugerându-se șansa de creștere pe care o are omul cu demnitate chiar și atunci când e de origine umilă. Francesco di Giorgio (inspirat de tratatul lui Vitruviu „De architectura” III.1) vorbește despre *homo quadratus* („Om modelat”) cu semnificația de om perfect sub aspect fizic, făcându-se referire la etalonul corpului uman încadrat în Antichitate într-un cerc sau într-un pătrat. La Leon Battista Alberti *homo universalis* este omul care poate cunoaște, dacă vrea, orice despre un lucru.

Posibilitățile largi de utilizare a acestor expresii, care nu au sinonime lexicale, sunt favorabile determinologizării lor. Migrând în alte sfere decât cele științifice, unitățile paremiologice specializate îmbogățesc limbajul comun, unde capătă noi semnificații. Cf.: „Spune dumneata, care ai mintea ascuțită, n-ar fi ridicol pentru mine ca să mă zbat să-l aduc pe acest *pithecanthropus erectus* în fruntea scriitorilor? (Marin Preda „Cel mai iubit dintre pământeni”). *Homo erectus* (în traducere „Omul ridicat”) este o specie de umanoid preistoric, consi-

derat precursorul omului modern, se crede că a dispărut acum trei sute de mii de ani, ulterior substituit de neandertali (*homo neanderhalensis*). În afara contextului științific, asocierea cu imaginea unui om din epoca primitivă exprimă o atitudine dezaprobatoare față de o persoană grosolană și needucată. În opoziție cu acesta, *homo sapiens* este o ființă superioară, dotată cu gândire, inteligență și sensibilitate: „Acesta sunt eu, *Homo sapiens*./ Și tot ce a fost înfrunzit/ Ce am știut/ Am văzut, am iubit/ Și tot ce am lucrat/ Va fi apărut” (Mihail Garaz „Homo sapiens”).

Reconsiderarea termenilor a dus în științele sociale la completarea șirului cu noi noțiuni. *Homo ludens* (1938) este una dintre primele propuse și aparține sociologului J.Huizinga, care considera strategia de joc parte a instinctului uman. Pornind de la ideea că nu doar rațiunea îl caracterizează pe om, ci și abilitățile de creare a instrumentelor, filosoful francez H.Bergson introduce noțiunea de *homo faber* (1941) și descrie astfel omul care, grație inteligenței și îndemânării sale, poate să modifice lumea ce îl înconjoară. Pentru a desemna activitatea economică a tipului uman rațional, s-a încetățenit termenul de *homo oeconomicus*, interpretat drept o ființă abstractă ce își satisface interesele materiale, văzut în relație cu *homo sociologicus*. Dacă omul implicat în activitatea politică este *homo politicus*, cetățeanul statului este caracterizat drept *homo civilis* (a se vedea și unitățile corelative *homo democraticus*, care vizează drepturile omului, și *homo strategicus*), în timp ce funcția antropologică este înglobată de termenul *homo juridicus*, iar cea care reflectă organizarea socială în *homo hierachicus* (termen introdus în 1966 de antropologul francez L.Dumon pentru analiza castelor indiene). Omul văzut în contextul credinței este *homo religiosus*, iar alte unități ale seriei – *homo fidei*, *homo sacer*, *homo spiritualis*, *homo catholicus*, *homo superstitiosus*, *homo mysticus*, *homo mythicus*, *homo necans* – caracterizează diferite ipostaze umane din perspectiva laturii sale religioase.

O subclasă în categoria unităților paremiologice din sfera socială reflectă problemele de ordin etic cu care se confruntă omul modern: *homo moralis* și *homo immoralis*, *homo fraudens* și *homo praedator*, *homo imitans*, *homo emoticus*, *homo horribilis*. Expresiile latinești fac trimitere la o gamă întregă de probleme ale epocii noi: *homo specularis* este omul-clonă, *homo urbanus* este un termen introdus

într-un recent tratat de criminologie, *homo quaerens* (*investigans, interrogans*), ca și *homo naturalis*, pune întrebări despre esența sa, *homo patiens* oferă perspective asupra suferinței umane, despre *homo domesticus* se vorbește în contextul discuțiilor despre căsătoriile persoanelor de același sex.

După științele naturale și cele sociale, care utilizează pe larg unități ce caracterizează omul ca ființă biologică și, respectiv, ca subiect social, o altă clasă numeroasă o formează expresiile cu *homo* din domeniul științelor umaniste. Acestea pot propune o evaluare a anumitor calități, acțiuni ale omului sau reprezintă reflecții asupra caracteristicilor lui spirituale: *homo duplex* este omul văzut ca o îmbinare a cunoașterii spirituale cu interesele materiale, *homo consumptor* face o trimitere la dimensiunea teoretică a comunicării publicitare, *homo tacens*, *homo scribens*, *homo loquens* și *homo narrans* ilustrează importante activități umane. *Homo artisticus*, *homo pictor*, *homo musicus* ș.a. sunt folosite pentru identificarea calităților artistice. În diferite ramuri ale istoriei s-au încetățenit termeni ca *american homo*, *homo balcanicus*, *homo britannicus*, *homo byzantinus*, *homo habsburgiensis*, *homo europaeus*, *homo posthistoricus*, care ilustrează o apreciere colectivă a fenomenelor și fac trimitere la specificul conștiinței naționale. Cel mai cunoscut din această categorie este *homo sovieticus* („Omul sovietic”), termen creat în 1982 de publicistul rus A.Zinoviev pentru a caracteriza viziunile și modul de viață al cetățenilor fostei URSS.

Mai nou, domeniile precum științele informaționale apelează la modelul amintit pentru a sugera că era tehnologiilor informaționale ar putea constitui o nouă etapă în evoluția speciei umane: *homo cyberneticus*, *homo cyberus*, *homo digitalis*, *homo internetus*. Modelul s-a dovedit a fi foarte productiv datorită, pe de o parte, tradiției mai vechi de îmbogățire a lexicului terminologic al limbilor moderne cu elemente latinești, iar pe de alta, unei structuri ușor de însușit, așa încât la structura în cauză se apelează și în domenii ca: vânătoarea (*homo kinegeticus*), medicina (*homo pharmaceuticus*), geografia (*homo geographicus*), geologia (*homo geologicus*), flota (*homo navicus*), turismul (*homo touristicus*, *homo viator*).

De regulă, expresiile analizate au în componența lor, alături de substantivul *homo*, un adjectiv propriu-zis (*homo pulcher*, *homo felix*, *homo carnalis*, *homo luminosus*), un participium praesentis activi

(*homo angelicansis, homo interrogans, homo cosmiens, homo significans*) ori perfecti passivi (*homo innatus, homo fictus*), un substantiv în nominativ (*homo sol, homo dominus*) sau în genitiv (*homo imperii, homo fidei*), mai rar un gerundiv (*homo educandus*). Prin procedee care țin de hibridizarea limbajului apar și unele sintagme ocazionale cu tentă expresivă și apreciativă (*Homo zappiens* creat printr-un joc de cuvinte de la *homo sapiens*), *homo gamer, homo Hitler, Homo patrioticus vulgaris, homo mioriticus, homo taggiens, homo caut nod în papură* ș.a.), ceea ce demonstrează că limba latină continuă să fie o sursă nesecată de îmbogățire atât a limbajului specializat, cât și a celui comun.